

ساخت و اعتباریابی مقیاس عزت نفس دینی

vahidreza.pourtaghi@shirazu.ac.ir

sheslami@shirazu.ac.ir

khormae_78@yahoo.com

وحیدرضا پورتقی / دانشجوی دکتری روان‌شناسی تربیتی دانشگاه شیراز

راضیه شیخ‌الاسلامی / دانشیار گروه روان‌شناسی دانشگاه شیراز

فرهاد خرمائی / استاد گروه روان‌شناسی دانشگاه شیراز

دریافت: ۱۳۹۷/۰۷/۲۷ - پذیرش: ۱۳۹۷/۱۲/۱۲

چکیده

هدف این پژوهش، ساخت و اعتباریابی مقیاسی برای سنجش عزت نفس دینی بود. عزت نفس دینی به‌عنوان قضاوت و ارزیابی فرد از خود، به‌عنوان یک فرد دیندار تعریف می‌شود. گویه‌های مقیاس عزت نفس دینی براساس پیشینه پژوهش طراحی شدند. روایی صوری و محتوایی گویه‌ها، از طریق نظرخواهی از ۳۰ تن از استادان متخصص مورد بررسی قرار گرفت. سپس مقیاس روی ۴۱۴ نفر از دانشجویان دانشگاه شیراز اجرا شد و با استفاده از تحلیل عامل اکتشافی، شش عامل تشکیل‌دهنده این مقیاس به شرح زیر مشخص شدند: ارزشمندی دین‌داری، تجربه معنوی جذب، ارزشمندی باورها، ارزشمندی اعمال، خشنودی خداوند و تأیید عمومی دین‌داران. روایی این مقیاس، با استفاده از بررسی همبستگی عوامل به‌دست‌آمده با کل مقیاس و همبستگی با سایر سنجش‌های مرتبط، مورد تأیید قرار گرفت. پایایی آن نیز با استفاده از محاسبه آلفای کرونباخ (۰/۹۶) برای کل مقیاس) مطلوب ارزیابی گردید. با توجه به نتایج به‌دست‌آمده، این پرسش‌نامه از اعتبار و روایی مناسبی برخوردار بوده و می‌تواند به‌عنوان ابزاری کاربردی برای ارزیابی عزت نفس دینی مورد استفاده قرار گیرد.

کلیدواژه‌ها: عزت نفس، عزت نفس دینی، دین، مقیاس.

خود و هویت افراد بر انگیزه‌ها، احساسات، اعمال، شیوه تفکر و معنادگی و توانایی خودتنظیمی آنان تأثیرگذار است (لیری و تانجنی، ۲۰۱۱، ص ۱۴۸). در واقع، افراد هنگام تصمیم‌گیری نیازی به بررسی جدی سود و زیان انتخاب‌های خود نمی‌بینند، بلکه هویت آنان یک مرجع برای انتخاب و عمل فراهم می‌کند (همان). بر این اساس، شناخت ما از خودمان، انتخاب‌های ما را هدایت می‌کند. پژوهش‌ها در زمینه هویت، بر دو بخش محتوا به معنای آنچه افراد به هنگام توصیف خود بیان می‌کنند و قضاوت ارزیابانه، به معنای اینکه افراد چقدر مثبت خودشان را ارزیابی می‌کنند، تمرکز دارند. برخی پژوهش‌ها هر دو بخش را با هم در نظر گرفته‌اند و برخی نیز به‌طور جداگانه به یکی از آنها پرداخته‌اند (همان). بخش بسیار مهمی از هویت، که شامل قضاوت‌های ارزیابانه‌ای افراد از خود است، عزت نفس نامیده می‌شود (اویسرن و مارکوس، ۱۹۹۸، ص ۵۲). جیمز (۱۹۸۰)، عزت نفس را خشنودی یا ناخشنودی فرد از خود تعریف می‌کند و آن را وابسته به نسبت موفقیت‌ها، به آرزومندی‌های فرد در حوزه‌های مورد توجه‌اش می‌داند (هاربارت، ۲۰۱۸). پوپ، مک‌هیل و کریهد (۱۳۹۱) عزت نفس را به‌عنوان ارزیابی اطلاعات تشکیل‌دهنده خودپنداره، که از احساسات فرد در مورد تمام ابعاد وجودش ناشی می‌شود، تعریف می‌کنند. لارنس (۲۰۰۶) نیز عزت نفس را به‌عنوان ارزیابی عاطفی شخص، از تفاوت بین تصور او از خودش و خودآرمانی‌اش تعریف کرده است. روزنبرگ (۱۹۶۵)، عزت نفس را به‌عنوان نگرش مطلوب و نامطلوب به خود تعریف می‌کند.

با توجه به متون علمی، عزت نفس می‌تواند نقش تعیین‌کننده‌ای در زندگی انسان داشته باشد. داشتن عزت نفس سالم یک نیاز اساسی انسان است (شیمین، ۲۰۱۷) و چیزی است که انسان‌ها پیوسته برای رسیدن به آن تلاش می‌کنند. بعضی از مردم به خودآنگاره‌ای که بتوانند با آن احساس راحتی کنند، نمی‌رسند و بر اثر شک‌هایی که نسبت به خود دارند، دستخوش ناراحتی و عذاب می‌شوند (شیهان، ۲۰۰۷، ص ۲۰۱). بسیاری از پژوهش‌ها، رابطه مثبت عزت نفس با سازگاری روانی، شادکامی، عواطف مثبت، هموایی، رفتارهای جامعه‌پسند، توانایی رهبری و اخلاقیات (هاربارت، ۲۰۱۸) و رابطه منفی عزت نفس با نشانگان‌های همچون افسردگی، اضطراب (سویسلو و آرت، ۲۰۱۳)، رفتارهای ضداجتماعی (هاربارت، ۲۰۱۸) و عواطف منفی (سویسلو و آرت، ۲۰۱۳) را گزارش کرده‌اند.

تاکنون مدل‌های مختلفی برای توصیف عزت نفس مطرح شده است. براساس بسیاری از مطالعات پیشین، می‌توان عزت نفس را یک سازه چندبعدی دانست (کوپراسمیت، ۱۹۶۷؛ اوبرین، ۱۹۸۰؛ اپشتین، ۱۹۸۰؛ همو، ۱۹۸۶؛ آلدريج و کالین، ۱۹۹۰؛ آلدريج، ۱۹۹۲؛ کولین، ۲۰۱۶؛ رنج، ۲۰۱۶)؛ زیرا اگرچه افراد تمایل دارند در همه زمینه‌هایی که به آنها علاقه دارند، به یک اندازه خوب باشند، ولی شرایط زندگی و محدودیت‌های زیستی و تحولی، این اجازه را به آنها نمی‌دهد (پوپ و همکاران، ۱۳۹۱، ص ۳۸) و عزت نفس هر فرد، به‌واقع می‌تواند در زمینه‌های مختلف متفاوت باشد. برای نمونه *پشتین* (۱۹۸۰، ۱۹۸۶)، ابعاد مختلفی را از قبیل شایستگی، عشق‌ورزی، محبوبیت، استحکام شخصیت، خودکنترلی، خودتأییدی اخلاقی، ظاهر بدن و قابلیت‌های بدنی را برای عزت نفس بیان کرده است. در این زمینه، سیاهه عزت نفس چندبعدی یا (MSEI) را به‌عنوان یک ابزار برای اندازه‌گیری عزت نفس

تهیه کرده است. پوپ و همکاران (۱۳۹۱)، با بیان اینکه عموم افراد به مدرسه می‌روند، نتیجه گرفت که باید عزت نفس افراد در زمینه تحصیلی بررسی شود و از اینکه اغلب افراد در بین خانواده زندگی می‌کنند، نتیجه گرفت که عزت نفس افراد در زمینه خانوادگی بررسی شود. آنها همچنین از این لحاظ که همه افراد یاد می‌گیرند که با دیگران همراهی کنند، لزوم بررسی عزت نفس اجتماعی و از اینکه آنها یاد می‌گیرند قابلیت‌ها و ظاهر متغیر بدنشان را کشف کنند، لزوم بررسی عزت نفس جسمانی را نتیجه گرفت. براین اساس، تاکنون ابزارهای متعددی برای ارزیابی عزت نفس توسط پژوهشگران ساخته شده تا راه را برای کسب دانش بیشتر در زمینه عزت نفس هموار کنند. برای ارزیابی عزت نفس از شیوه‌های متعددی نیز استفاده شده که در این میان یکی از روش‌های رایج، استفاده از پرسش‌نامه و مقیاس است. مانند مقیاس عزت نفس روزنبرگ، مقیاس احساس بی‌کفایتی جنیس - فیلد (Janis-Field)، پرسش‌نامه عزت نفس کوپراسمیت، آزمون پنج‌بعدی عزت نفس پوپ، مقیاس خودپنداره تنسی و مقیاس خودپنداره کودکان پیرس - هریس (Piers-Harris) (هوسوجی، ۲۰۱۲؛ هاربارت، ۲۰۱۸).

با توجه به اینکه عزت نفس بخش ارزیابانه هویت است، برخی صاحب‌نظران ابعاد مختلف عزت نفس را متناظر با جنبه‌های مختلف هویت در نظر گرفته‌اند. برای نمونه، *تأجل و تزییر* (۱۹۸۶)، هویت را شامل دو جنبه متمایز دانستند: هویت شخصی و هویت جمعی. هویت شخصی به این اشاره دارد که افراد خود را به‌عنوان یک شخص چگونه می‌بینند. هویت جمعی نشانگر این است که افراد، گروه اجتماعی را که به آن تعلق دارند، چگونه می‌بینند (لوهتانن و کروکر، ۱۹۹۲). کسب هویت جمعی موجب می‌شود که افراد در ابتدا ویژگی‌های گروه را به‌عنوان بخشی از خود درونی کنند و سپس، به سمت ایجاد دوقطبی و بیشینه کردن تمایز بین اعضای گروه و افراد خارج از گروه حرکت کنند (لیری و تانجی، ۲۰۱۱). *لوهتانن و کروکر* (۱۹۹۲)، معتقدند: بسیاری از ابزارهای پیشین عزت نفس، صرفاً متمرکز بر ارزیابی اشخاص از هویت شخصی خود بوده‌اند. از این‌رو، آنها مقیاس عزت نفس جمعی را براساس نظریه هویت اجتماعی، به‌عنوان ابزار خودارزیابی هویت اجتماعی تدوین کردند. براین اساس، آنها هویت اجتماعی را هم تابع ارزیابی که فرد از گروه خود دارد و هم تابع ارزیابی که دیگران از گروهش دارند، می‌دانند. همچنین، افراد باید در ذهنشان خود را به‌عنوان عضوی از گروه بدانند؛ یعنی گروه باید یک اهمیت عاطفی برای افراد داشته باشد تا آن گروه، بخشی از خودپنداره آنان را بسازد (لوهتانن و کروکر، ۱۹۹۲). در واقع، عزت نفس جمعی، ارزشی است که فرد برای گروه اجتماعی که به آن تعلق دارد، قائل می‌شود (نگوین، ۲۰۱۷).

در جوامعی که دین جایگاه مهمی در فرهنگ مردم دارد، زندگی افراد دیندار حول محور باورها، ارزش‌ها و اعمال دینی آنان سازمان‌دهی می‌شود (ورکوین، ۲۰۰۷) و هویت دینی نقشی اساسی در بهزیستی روانی و رفتارهای فردی و اجتماعی افراد دارد. در این‌گونه جوامع، تلاش برای ارتقاء هویت دینی مثبت در یادگیرندگان، به‌عنوان یکی از راه‌های تبدیل محیط‌های آموزشی به محیطی امن و خوشایند برای یادگیرندگان تمام ادیان، معرفی شده است (دوپر و فارست بانک، ۲۰۱۶). از این‌رو، لازم است به ابعاد مختلف هویت دینی، از جمله عزت نفس دینی به صورت علمی و دقیق پرداخته شود و گام اول در این زمینه، فراهم کردن ابزارهایی معتبر برای سنجش متغیرهای مختلف مرتبط با هویت دینی است.

از دهه ۱۹۵۰ به بعد، مطالعات بسیاری در زمینه مفهوم‌سازی‌های دینی انجام شده است (خدایاری فرد و همکاران، ۱۳۹۱). در این میان، بسیاری از پژوهش‌ها به بررسی هویت دینی و ساخت مقیاس‌های دین‌داری پرداخته‌اند. هیل و هود (۱۹۹۹)، در کتابی با عنوان **سنجه‌های دین‌داری** از ۱۲۶ ابزار روان‌شناختی، که نویسندگان و پژوهشگران قبلی برای اندازه‌گیری دین‌داری طراحی کرده‌اند، یاد می‌کنند. همچنین، در ایران پژوهش‌های بسیاری در زمینه اندازه‌گیری دین‌داری انجام شده است که **خدایاری فرد** و همکاران (۱۳۹۱)، به ۲۰ مورد از آنها اشاره کرده‌اند. بیشتر تلاش‌های علمی که برای ساخت ابزارهای دین‌داری و هویت دینی، انجام گرفته به بخش محتوایی هویت دینی فرد پرداخته‌اند و تلاش کرده‌اند تا توصیف فرد از هویت دینی یا دین‌داری خود را بسنجند. برای نمونه، از فرد سؤال می‌شود که «چقدر نماز می‌خواند؟» یا موافقت خود را با گویه‌هایی شبیه «به وجود فرشتگان اعتقاد دارم» بیان کند، اما تاکنون هیچ پژوهشی به بررسی عزت نفس دینی، به‌عنوان یکی از جنبه‌های مهم هویت دینی، که به قضاوت ارزیابانه فرد از هویت دینی خود اشاره دارد، نپرداخته و ابزاری برای سنجش عزت نفس دینی وجود ندارد. بدین‌منظور، باید به جای پرسش از اینکه فرد چقدر نماز می‌خواند، به دنبال دریافتن این بود که آیا فرد از نماز خواندن خود احساس ارزشمندی می‌کند، یا خیر. از این‌رو، این پژوهش به ساخت و اعتباریابی مقیاسی برای سنجش عزت نفس دینی پرداخته است. بدین‌منظور، ابتدا تعریف عزت نفس دینی و ابعاد آن مورد مطالعه و بررسی قرار گرفت. با توجه به اینکه عزت نفس، جنبه ارزیابانه هویت است، لازم است برای پی بردن به مفهوم عزت نفسی دینی، در ابتدا به هویت دینی، پرداخته شود. هویت دینی از این جهت که به عضویت در یک فرقه دینی وابسته است، بخشی از هویت جمعی را تشکیل می‌دهد. علاوه بر این، هویت دینی به باورهای اساسی و ارزش‌های اخلاقی دین نیز وابسته است (گبرت، ۲۰۱۴) که مرتبط با هویت شخصی فرد می‌باشد. همینگ و ماج (۲۰۱۲)، با بررسی تعاریف مختلف دین، به این نتیجه رسیدند که لازم است هنگام صحبت از هویت دینی، به چند مؤلفه توجه کرد. اول، اینکه چگونه افراد خود را در یک مکتب ایمانی خاص طبقه‌بندی می‌کنند. دوم، خودشان را تا چه اندازه متعلق به یک جامعه دینی می‌دانند. سوم، چگونه ایمان خود را در خلوت خویش تجربه و اظهار می‌کنند و چهارم، چقدر به مناسبت‌های دینی اهمیت می‌دهند و در عبادتگاه‌ها شرکت می‌کنند. براین‌اساس، هویت دینی را می‌توان در چهار بعد: ۱. وابستگی و تعلق؛ ۲. اعمال و رفتار؛ ۳. باورها و ارزش‌ها؛ ۴. تجارب معنوی و دینی تعریف کرد و یک چشم‌انداز جامع از هویت دینی فراهم کرد (همینگ و ماج، ۲۰۱۲). لازم به یادآوری است که هویت افراد، ممکن است در برخی از این ابعاد قوی باشد و در برخی دیگر نباشد. مثلاً ممکن است فردی به اتفاقات جامعه دینی توجه داشته و به‌طور منظم، در مراسم دینی شرکت کند، اما تجارب معنوی سطح بالایی را تجربه نکند (همینگ و ماج، ۲۰۱۲).

با توجه به این مبانی، می‌توان عزت نفس دینی یا همان بخش ارزیابانه هویت دینی فرد را به‌عنوان «قضاوت و ارزیابی فرد از خود به‌عنوان یک شخص دیندار» در نظر گرفت و ابعاد آن را متناظر با ابعاد هویت دینی، به شکل زیر تعریف نمود:

بُعد وابستگی و تعلق: قضاوت و ارزیابی فرد در مورد تعلق و وابستگی‌اش به گروه دین‌داران؛

بُعد اعمال و رفتار: قضاوت و ارزیابی فرد در مورد اعمال و رفتار دینی خود؛
 بُعد باورها و ارزش ها: قضاوت و ارزیابی فرد در مورد باورها و ارزش های دینی خود؛
 بُعد تجارب معنوی و دینی: قضاوت و ارزیابی فرد در مورد تجارب معنوی دینی خود؛
 براین اساس، این پژوهش به ساخت و اعتباریابی مقیاس عزت نفس دینی (RSES)، مبتنی بر ابعاد فوق پرداخته است. با توجه به اینکه جامعه ایران، یک جامعه دینی محسوب می شود و دین نقش تعیین کننده ای در تمامی ابعاد زندگی افراد دارد، مطالعه متغیرهای دینی از جمله عزت نفس دینی و پیشایندها و پیامدهای آن ضروری به نظر می رسد.

روش پژوهش

در این پژوهش برای ساخت مقیاس عزت نفس دینی، مطابق با نظریه هویت دینی (همینگ و ماج، ۲۰۱۲)، گویه هایی متناسب با چهار مؤلفه: ۱. وابستگی و تعلق؛ ۲. اعمال و رفتار؛ ۳. باورها و ارزش ها؛ ۴. تجارب معنوی و دینی، تنظیم گردید. گویه های مربوط به مؤلفه وابستگی و تعلق، به بررسی قضاوت و ارزیابی فرد در مورد تعلق و وابستگی خود به گروه دین داران می پردازد. در واقع، بعد وابستگی و تعلق به جنبه اجتماعی هویت دینی اشاره دارد. همان طور که قبلاً بیان شد، مقیاس عزت نفس جمعی *لوهتائن* و *کروکر* (۱۹۹۲) سطوح هویت اجتماعی افراد را بر اساس عضویت در گروه های وابسته مانند قوم، نژاد، دین، جنسیت و طبقه اجتماعی - اقتصادی، می سنجد. این پژوهشگران، به جای ساختن چند ابزار (برای هر یک از عزت نفس جنسیتی، عزت نفس قومی و...)، یک ابزار واحد را ساختند که تمایل عمومی و درون گروهی، به داشتن هویت جمعی مثبت را به دست می دهد. البته با توجه به نظر آنها، می توان عزت نفس جمعی در خصوص یک گروه خاص را با کمترین تغییر در راهنما و متن گویه های این پرسش نامه سنجید (*لوهتائن* و *کروکر*، ۱۹۹۲). براین اساس، در این پژوهش، گویه های مقیاس عزت نفس جمعی *لوهتائن* و *کروکر*، با کمی تغییر به عنوان گویه های بُعد وابستگی و تعلق در مقیاس عزت نفس دینی به کار برده شد. مقیاس عزت نفس جمعی *لوهتائن* و *کروکر* (۱۹۹۲)، شامل سه خرده مقیاس اساسی است: عزت نفس جمعی خصوصی، عزت نفس جمعی عمومی و اهمیت در هویت. گویه های خرده مقیاس عزت نفس جمعی خصوصی، به سنجش قضاوت شخصی فرد از اینکه گروه اجتماعی او چقدر خوب است، اشاره دارد. گویه های خرده مقیاس عزت نفس جمعی عمومی، به سنجش قضاوت فرد از اینکه دیگران گروه اجتماعی او را چگونه ارزیابی می کنند، اشاره دارد. گویه های خرده مقیاس اهمیت در هویت، به منظور ارزیابی اهمیتی که عضویت در گروه اجتماعی در ساختار خودپنداره فرد دارد، تدوین شده اند. *لوهتائن* و *کروکر* (۱۹۹۲)، در مقیاس عزت نفس جمعی، یک خرده مقیاس دیگر به نام ارزشمندی عضویت را نیز بر اساس مفهوم سازی *گرینوالد* و *برکلی* (۱۹۸۶)، از عزت نفس جمعی در مقیاس خود قرار دادند. ولی خود اذعان داشتند که این خرده مقیاس، ارتباط زیادی با هویت اجتماعی ندارد، بلکه نوعی ارزشیابی شخصی است از اینکه آیا فرد عضو، ارزشمندی از گروه خود می باشد و گویه های آن در واقع قضاوت فرد را از اینکه به عنوان یک عضو گروه چقدر ارزشمند است، می سنجند. در این پژوهش، با توجه به اینکه

هویت شخصی مرتبط با دین‌داری، به‌نحوی در سه جنبهٔ دیگر از عزت نفس دینی مورد بررسی قرار می‌گیرد، از این خرده‌مقیاس استفاده نشد. در نهایت، گویه‌های مربوط به خرده‌مقیاس وابستگی و تعلق، با سه مؤلفه خصوصی: قضاوت شخصی فرد از اینکه افراد دیندار چقدر خوب هستند؛ عمومی: قضاوت فرد از اینکه دیگران افراد دیندار را چگونه ارزیابی می‌کنند؛ و اهمیت در هویت: قضاوت فرد از اهمیت دیندار بودنش در خودپنداره او تنظیم شد.

گویه‌های مربوط به خرده‌مقیاس اعمال و رفتار، به بررسی قضاوت و ارزیابی فرد در مورد اعمال و رفتارهای دینی خود می‌پردازد. برای تهیهٔ گویه‌های پیشنهادی مربوط به بخش اعمال و رفتار، از الگوی به‌کاررفته در مقیاس عزت نفس روزنبرگ (۱۹۶۵) که بسیار پرکاربرد بوده و از پایایی خوبی نیز برخوردار است (کولین و همکاران، ۲۰۱۶)، استفاده و ۱۳ گویه بر همین اساس، پیشنهاد شد.

گویه‌های مربوط به بخش باورها و ارزش‌ها، به بررسی قضاوت و ارزیابی فرد در مورد باورها و ارزش‌های دینی خود می‌پردازد. برای تهیه گویه‌های پیشنهادی، مربوط به این خرده‌مقیاس نیز از الگوی به‌کاررفته در گویه‌های مقیاس عزت نفس روزنبرگ (۱۹۶۵) استفاده و ۱۳ گویه بر همین اساس پیشنهاد شد.

گویه‌های مربوط به بخش تجربه‌های معنوی - دینی، به بررسی قضاوت و ارزیابی فرد در مورد تجربه‌های معنوی - دینی خود می‌پردازد. برای تهیه گویه‌های پیشنهادی مربوط به خرده‌مقیاس تجربه‌های معنوی - دینی، علاوه بر استفاده از الگوی به‌کاررفته در گویه‌های مقیاس عزت نفس روزنبرگ (۱۹۶۵)، به دلیل پیچیده بودن این مؤلفه، تعداد گویه‌های بیشتری تنظیم شد. ۲۷ گویه بر همین اساس پیشنهاد شد.

پس از طراحی گویه‌ها، در مرحلهٔ اول، از متخصصان (۳۰ نفر از استادان روان‌شناسی و علوم تربیتی دانشگاه‌های شیراز و تهران) خواسته شد تا نظر خود را در مورد تناسب هریک از گویه‌های پیشنهادی، با مفهوم ارائه‌شده برای هریک از بخش‌های عزت نفس دینی بیان کنند. بر همین اساس، تعداد ۶۱ گویه، که طبق نظر متخصصان بیشترین تناسب مفهومی داشتند، برای اجرا انتخاب شد. در مرحلهٔ بعد، گویه‌های منتخب متخصصان بر روی جمعیت دانشجویی اجرا شد.

جامعهٔ این پژوهش، کلیه دانشجویان مقطع کارشناسی دانشگاه شیراز بودند. تعداد ۴۱۴ دانشجو (۲۰۷ دختر و ۱۷۸ پسر و ۲۹ نفر نامشخص)، با استفاده از روش نمونه‌گیری خوشه‌ای انتخاب شدند؛ بدین نحو که تعداد ۲۲ کلاس از دروس عمومی، به‌صورت تصادفی انتخاب و تمامی دانشجویان این کلاس‌ها، مورد مطالعه قرار گرفتند. با توجه به تعداد زیاد گویه‌ها و حساسیت موضوع دین‌داری، تلاش شد تا شرایطی فراهم شود که هم فرصت کافی برای پاسخ‌گویی به پرسش‌نامه وجود داشته باشد و هم شرکت‌کننده‌ها مطمئن باشند که امکان شناسایی تکمیل‌کننده هر پرسش‌نامه وجود ندارد. پرسش‌نامه‌ها به‌صورت گروهی و در کلاس‌ها اجرا گردید.

برای احراز روایی همگرایی مقیاس عزت نفس دینی، از مقیاس عزت نفس روزنبرگ و پرسش‌نامه دین‌داری گلاک و استارک استفاده شد. مقیاس عزت نفس روزنبرگ در سال ۱۹۶۵ توسط موریس روزنبرگ ساخته شد. این مقیاس، عزت نفس شخصی را به‌عنوان یک سازه عمومی می‌سنجد و دارای ۱۰ گویه است و به صورت چهار

نمره‌ای در مقیاس لیکرت اجرا می‌گردد. از جمع نمرات گویه‌ها، نمره کل به دست می‌آید، به نحوی که نمره بالاتر بیانگر عزت نفس بالاتر است. این مقیاس، کاربرد زیادی در پژوهش‌های مختلف داشته و اعتبار بسیار مطلوبی دارد، به طوری که معمولاً به‌عنوان استاندارد برای مقایسه ابزارهای جدید عزت نفس استفاده می‌گردد (جردن، ۲۰۱۸، ص ۹۱). همچنین، پایایی قابل قبولی برای مقیاس عزت نفس روزنبرگ گزارش شده است. برای مثال ایسا، چینچاناچوکچای و وایلند (۲۰۱۷)، ضریب آلفای معادل ۰/۹۰ و محمدی (۱۳۸۴) ضریب آلفای کرونباخ، معادل ۰/۶۹ برای این پرسش‌نامه گزارش کرده‌اند. آلفای کرونباخ به‌دست‌آمده برای این مقیاس، در این پژوهش، ۰/۸۴ است. پرسش‌نامه دین‌داری گلاک و استارک «مقیاس تعهد دینی» توسط گلاک و استارک در سال ۱۹۶۵ ساخته شد. در این پژوهش، از نسخه‌ای که سرانجام (۱۳۷۸) برای استفاده در جوامع مسلمان تهیه کرده و پس از آن نیز در پژوهش‌های بسیاری مورد استفاده قرار گرفته، استفاده شد. این نسخه، دارای ۲۶ گویه است که چهار بعد اعتقادی (۷ گویه)، عواطف دینی یا تجربی (۶ گویه)، مناسکی (۷ گویه) و پیامدی (۶ گویه) را می‌سنجد. این پرسش‌نامه، به صورت پنج درجه‌ای در مقیاس لیکرت نمره‌گذاری می‌شود و از مجموع نمرات همه گویه‌ها، نمره کل به دست می‌آید. سرانجام و رحیمی (۱۳۹۲)، پایایی این پرسش‌نامه را مطلوب دانسته و آلفای کرونباخ آن را ۰/۹۰ گزارش کرده‌اند. آلفای کرونباخ به‌دست‌آمده برای این پرسش‌نامه در این پژوهش، ۰/۹۳ است.

پس از اجرا و تکمیل ابزارها، به وسیله شرکت‌کنندگان، ویژگی‌های روان‌سنجی مقیاس عزت نفس دینی مورد بررسی قرار گرفت. برای احراز روایی سازه این مقیاس، از روش‌های تحلیل عاملی و محاسبه همبستگی خرده‌مقیاس‌ها با یکدیگر و با نمره کل مقیاس استفاده شد. علاوه بر این، از محاسبه همبستگی این مقیاس، با نمره حاصل از پرسش‌نامه دین‌داری گلاک و استارک و مقیاس عزت نفس روزنبرگ، برای بررسی روایی همگرایی این مقیاس استفاده شد. پایایی مقیاس نیز با استفاده از ضریب آلفا کرونباخ، تعیین گردید.

یافته‌های پژوهش

در ابتدا برای احراز روایی سازه مقیاس عزت نفس دینی، از تحلیلی عامل اکتشافی به روش مؤلفه‌های اصلی همراه با چرخش واریماکس استفاده شد. مقدار ضریب KMO (شاخص کفایت نمونه) و آزمون کرویت بارتلنت نشان از وجود شواهد کامل برای انجام تحلیل عوامل داشت. مقدار ضریب KMO، برابر با ۰/۹۳۹ و مقدار χ^2 دو آزمون بارتلنت برابر با ۱۰۱۴۶/۳۸ به دست آمد که در سطح ۰/۰۰۱ معنی‌دار بود. برای تعیین تعداد عوامل، از نمودار سنگریزه‌ای و ارزش ویژه استفاده شد. با استفاده از هر دو روش، شش عامل به‌عنوان مؤلفه‌های مقیاس عزت نفس دینی شناسایی شد. نتایج تحلیل عاملی و بارگذاری عاملی هر گویه، بر هر عامل در جدول (۱) آمده است. با توجه به اینکه بارعاملی ۳ تا از گویه‌های پرسش‌نامه اولیه، روی هیچ‌یک از شش عامل به‌دست‌آمده مناسب نبود، از تحلیل خارج گردیدند و تعداد کل گویه‌های مقیاس به ۵۸ گویه کاهش یافت.

جدول ۱: نتایج تحلیل عامل اکتشافی مقیاس عزت نفس دینی به روش مؤلفه‌های اصلی با چرخش واریماکس

شماره گویه	عامل ۱	عامل ۲	عامل ۳	عامل ۴	عامل ۵	عامل ۶
۵۶	۰/۷۵۶					
۴۴	۰/۷۳۵					
۴۳	۰/۷۲۶					
۵۱	۰/۷۲۵					
۴۷	۰/۶۹۶					
۲۱	۰/۶۸۵					
۵۷	۰/۶۵۶					
۵۴	۰/۶۵۱					
۱۵	۰/۶۲۲					
۲۲	۰/۶۱۲					
۳۰	۰/۶۰۰					
۳۲	۰/۵۷۷					
۴۶	۰/۵۷۰					
۳۳	۰/۵۶۹					
۲۳	۰/۵۴۸					
۶	۰/۵۴۶					
۱۱	۰/۵۴۱					
۷	۰/۵۲۶					
۲	۰/۴۹۵					
۴۹	۰/۴۸۴					
۲۷	۰/۴۷۷					
۱۷	۰/۴۶۹					
۲۹	۰/۴۳۹					
۳۹	۰/۴۳۶					
۵۸	۰/۴۲۶					
۳۶		۰/۷۶۸				
۳۸		۰/۷۱۵				
۲۰		۰/۶۹۳				
۸		۰/۶۱۲				
۳		۰/۶۱۰				
۳۵		۰/۶۰۱				
۴۵		۰/۵۷۶				
۱۲		۰/۵۷۲				
۳۶		۰/۴۸۱				
۱		۰/۴۱۲				
۵۳		۰/۴۱۱				

شماره گویه	عامل ۱	عامل ۲	عامل ۳	عامل ۴	عامل ۵	عامل ۶
۹			۰/۷۴۵			
۲۵			۰/۷۳۹			
۴۸			۰/۶۶۸			
۱۳			۰/۵۷۴			
۱۶			۰/۵۷۰			
۵			۰/۵۳۱			
۴۰			۰/۵۰۴			
۳۱			۰/۴۸۹			
۴۱			۰/۴۵۶			
۲۴				۰/۷۲۲		
۱۸				۰/۶۴۲		
۱۴				۰/۶۲۵		
۴				۰/۶۰۵		
۴۲				۰/۵۰۴		
۳۴					۰/۶۷۷	
۱۹					۰/۶۴۶	
۵۵					۰/۶۱۵	
۵۰					۰/۵۴۷	
۳۷			۰/۷۳۵			
۵۲			۰/۷۳۱			
۲۸			۰/۶۵۰			
۱۰			۰/۵۵۷			

پس از به دست آمدن نتایج تحلیل عوامل و آشکار شدن این شش مؤلفه برای مقیاس عزت نفس دینی، با مطالعه گویه‌هایی که بر روی هریک از عوامل، بارگذاری عاملی شده بودند و بررسی معانی مستتر در هر گویه و مفاهیم مشترک گویه‌های هر عامل، اقدام به گزینش نام برای هر مؤلفه گردید. عامل اول، با عنوان «ارزشمندی دین‌داری» نامگذاری شد. این عامل، به قضاوت کلی فرد از اهمیت و تأثیر دین و دین‌داری بر هویت و زندگی خویش، اشاره دارد. گویه‌های شماره ۵۶، ۴۴، ۴۳، ۵۱، ۴۷، ۲۱، ۵۷، ۵۴، ۱۵، ۲۲، ۳۰، ۳۲، ۴۶، ۳۳، ۲۳، ۶، ۱۱، ۷، ۲، ۴۹، ۲۷، ۱۷، ۲۹، ۳۹، ۵۸، از مقیاس عزت نفس دینی این عامل را مورد سنجش قرار می‌دهند. گویه‌های شماره ۲، ۶، ۲۲، ۲۳، ۲۷، ۳۰، ۳۲، ۳۳، ۳۹، ۵۸، به نحو معکوس نمره‌گذاری می‌شوند. یک نمونه از گویه‌های این عامل، عبارت است از: «دیندار بودن تأثیر مهمی بر احساس من از اینکه، اکنون چه کسی هستم، دارد.»

عامل دوم، با عنوان «تجربه معنوی جذب» نامگذاری شد. این عامل، به قضاوت فرد از احساس خود در حین تجربه‌های معنوی دینی، اشاره دارد. گویه‌های شماره ۳۶، ۳۸، ۲۰، ۸، ۳، ۳۵، ۴۵، ۱۲، ۲۶، ۱، ۵۳، از مقیاس عزت نفس دینی، این عامل را مورد سنجش قرار می‌دهند. گویه‌های شماره ۱۲، ۵۳، به نحو معکوس نمره‌گذاری می‌شوند. یک نمونه از گویه‌های این عامل، عبارت است از: «یاد خدا برای من آرامش‌بخش است.»

عامل سوم، با عنوان «ارزشمندی باورها» نامگذاری شد. این عامل، به قضاوت و ارزیابی فرد در مورد باورها و ارزش‌های دینی خود، اشاره دارد. گویه‌های شماره ۹، ۲۵، ۴۸، ۱۳، ۱۶، ۵، ۴۰، ۳۱، ۴۱، از مقیاس عزت نفس دینی این عامل را مورد سنجش قرار می‌دهند. گویه‌های شماره ۹، ۱۶، ۲۵، ۴۱، ۴۸، به نحو معکوس نمره‌گذاری می‌شوند. گویه «باید در اعتقادات و باورهای دینی‌ام تجدیدنظر کنم»، نمونه‌ای از گویه‌های این عامل است.

عامل چهارم، با عنوان «ارزشمندی اعمال» نامگذاری شد. این عامل، به قضاوت و ارزیابی فرد در مورد اعمال و رفتار دینی خود، اشاره دارد. گویه‌های شماره ۲۴، ۱۸، ۱۴، ۴، ۴۲، از مقیاس عزت نفس دینی، این عامل را مورد سنجش قرار می‌دهند. گویه شماره ۴، به نحو معکوس نمره‌گذاری می‌شوند. گویه «از اعمال و رفتار دینی خودم راضی هستم»، نمونه‌ای از گویه‌های این عامل هستند.

عامل پنجم، با عنوان «خشنودی خداوند» نامگذاری شد. این عامل، به قضاوت فرد از اینکه خداوند چقدر از او رضایت دارد، اشاره دارد. گویه‌های شماره ۳۴، ۱۹، ۵۵، ۵۰، از مقیاس عزت نفس دینی، این عامل را مورد سنجش قرار می‌دهند. گویه‌های شماره ۱۹، ۳۴، ۵۰، به نحو معکوس نمره‌گذاری می‌شوند. یک نمونه از گویه‌های این عامل، عبارت است از: «وقتی خدا را در زندگی احساس می‌کنم، فکر می‌کنم که او از من ناراضی است.»

عامل ششم، با عنوان «تأیید عمومی دین‌داران» نامگذاری شد. این عامل، به قضاوت فرد از اینکه دیگران دین‌داران را چگونه ارزیابی می‌کنند، اشاره دارد. گویه‌های شماره ۳۷، ۵۲، ۲۸، ۱۰، از مقیاس عزت نفس دینی، این عامل را مورد سنجش قرار می‌دهند. گویه‌های شماره ۱۰، ۲۸، به نحو معکوس نمره‌گذاری می‌شوند. یک نمونه از گویه‌های این عامل، عبارت است از: «دیگران به دین‌داران احترام می‌گذارند.»

نتایج تحلیل عوامل نشان داد که عامل «ارزشمندی دین‌داری»، با ارزش ویژه $۱۹/۰۴$ توضیح‌دهنده $۱۸/۶۶۵$ درصد از واریانس کل است. عامل «تجربه معنوی جذب»، با ارزش ویژه $۴/۳۴۷$ توضیح‌دهنده $۱۱/۳۷۵$ درصد از واریانس کل است. عامل «ارزشمندی باورها» با ارزش ویژه $۲/۴۴۷$ توضیح‌دهنده $۹/۶۳۲$ درصد از واریانس کل است. عامل «ارزشمندی اعمال»، با ارزش ویژه $۲/۲۵۵$ توضیح‌دهنده $۶/۴۰۱$ درصد از واریانس کل است. عامل «خشنودی خداوند»، با ارزش ویژه $۲/۱۴۲$ توضیح‌دهنده $۴/۷۳۴$ درصد از واریانس کل است. عامل «تأیید عمومی دین‌داران»، با ارزش ویژه $۱/۵۱۳$ توضیح‌دهنده $۳/۹۲۶$ درصد از واریانس کل است. شش عامل عزت نفس دینی، در مجموع $۵۴/۷۳۲$ درصد از واریانس کل عزت نفس دینی را توضیح دادند.

روش دیگری که برای بررسی روایی سازه این پرسش‌نامه به کار گرفته شد، محاسبه همبستگی خرده‌مقیاس‌ها با نمره کل پرسش‌نامه بود. جدول (۲)، ضرایب همبستگی بین هریک از مؤلفه‌های عزت نفس دینی با یکدیگر و با نمره کل مقیاس را نشان می‌دهد. همان‌گونه که نتایج نشان می‌دهد، همه مؤلفه‌های عزت نفس دینی با نمره کل عزت نفس دینی همبستگی نشان دادند. همچنین، به‌طور کلی، ضرایب همبستگی، بین هریک از مؤلفه‌ها با نمره کل مقیاس بزرگ‌تر از همبستگی مؤلفه‌های عزت نفس دینی با یکدیگر است. این نتایج، گویای روایی سازه مقیاس عزت نفس دینی است.

جدول ۲: ضریب همبستگی بین پنج عامل مقیاس عزت نفس دینی با نمره کل مقیاس

متغیرها	۱	۲	۳	۴	۵	۶
۱. نمره کل	۱					
۲. ارزشمندی دینداری	**۰/۹۴	۱				
۳. تجربه معنوی جذب	**۰/۸۵	**۰/۷۶	۱			
۴. ارزشمندی باورها	**۰/۸۱	**۰/۶۷	**۰/۶۳	۱		
۵. ارزشمندی اعمال	**۰/۵۷	**۰/۴۱	**۰/۴۰	**۰/۴۹	۱	
۶. خشنودی خداوند	**۰/۲۸	*۰/۱۲	**۰/۲۷	**۰/۳۴	**۰/۴۴	۱
۷. تأیید عمومی دینداران	**۰/۲۷	**۰/۲۰	**۰/۲۰	**۰/۱۹	**۰/۱۸	**۰/۲۱

$$*P < 0.05; **P < 0.01$$

برای محاسبه روایی همگرا، همبستگی بین نمره کل مقیاس عزت نفس دینی، با دو متغیر دین‌داری و عزت نفس مورد سنجش قرار گرفت. ضریب همبستگی بین عزت نفس دینی و نمره حاصل از پرسش‌نامه دین‌داری، برابر با ۰/۷۸ بود. ضریب همبستگی بین عزت نفس دینی و نمره حاصل از مقیاس عزت نفس روزنبرگ نیز برابر با ۰/۴۱ به دست آمد. هر دو ضریب، در سطح ۰/۰۱ معنادار هستند.

همان‌گونه که عنوان شد، برای بررسی پایایی مقیاس عزت نفس دینی از ضریب آلفا کرونباخ استفاده شد. جدول (۳) ضرایب آلفای کرونباخ مؤلفه‌های عزت نفس را نشان می‌دهد. همان‌طور که در جدول مشاهده می‌شود، ضریب آلفای کرونباخ برای مؤلفه ارزشمندی دین‌داری (۲۵ گویه) ۰/۹۱، برای مؤلفه تجربه معنوی جذب (۱۱ گویه) ۰/۸۹، برای مؤلفه ارزشمندی باورها (۹ گویه) ۰/۸۶، برای مؤلفه ارزشمندی اعمال (۵ گویه) ۰/۷۸، برای مؤلفه خشنودی خداوند (۴ گویه) ۰/۶۲ و برای مؤلفه تأیید عمومی دین‌داران (۴ گویه) ۰/۶۳ به دست آمد. ضریب آلفای کرونباخ کل نیز ۰/۹۶ به دست آمد.

جدول ۳: ضرایب آلفای کرونباخ مؤلفه‌های مقیاس عزت نفس دینی

عامل‌ها	تعداد گویه‌ها	ضریب آلفای کرونباخ
۱	۲۵	۰/۹۱
۲	۱۱	۰/۸۹
۳	۹	۰/۸۶
۴	۵	۰/۷۸
۵	۴	۰/۶۲
۶	۴	۰/۶۳
کل مقیاس	۵۸	۰/۹۶

بحث و نتیجه‌گیری

نتایج این پژوهش نشان داد که مقیاس عزت نفس دینی، می‌تواند یک ابزار مفید برای پژوهش‌های آینده باشد. تحلیل عامل اکتشافی، نشان داد که این مقیاس از شش عامل (ارزشمندی دین‌داری، تجربه معنوی جذب، ارزشمندی باورها،

ارزشمندی اعمال، خشنودی خداوند و تأیید عمومی دین‌داران) تشکیل شده است. همبستگی پیش‌بینی شده بین مقیاس عزت نفس دینی و سنجه‌های معتبر، دیگر روایی سازه این مقیاس را مورد تأیید قرار داد. آلفای کرونباخ بالا نشان داد که مقیاس عزت نفس دینی و زیرمقیاس‌های آن از پایایی مطلوبی برخوردار هستند. نتایج پژوهش نشان داد اینکه دین‌داران چقدر دین و دین‌داری را در تعیین هویت و زندگی خود اثرگذار و ارزشمند ببینند، مهم‌ترین عامل در تعیین عزت نفس دینی آنها محسوب می‌گردد. ثانیاً، اینکه فرد دیندار چقدر موفق درک لحظات معنوی و تجربه جذب شده باشد، تعیین‌کننده عزت نفس دین او خواهد بود. ثالثاً، اینکه فرد باورها و ارزش‌های دینی خود را چقدر ارزشمند ارزیابی کند و اینکه اعمال و رفتار دینی خود را چقدر ارزشمند ارزیابی کند، در تعیین عزت نفس دینی او اهمیت دارند. یکی از یافته‌های جالب توجه این پژوهش، این است که یک دریافت کلی از رضایت خداوند از فرد در تعیین عزت نفس دینی او نقش دارد. فردی که به‌طور کلی می‌پندارد، خداوند از او راضی است، عزت نفس دینی بیشتری دارد. همان‌طور که بیان شد، عامل تأیید عمومی دین‌داران، به معنای این است که از نظر فرد دیگران دین‌داران را چگونه ارزیابی می‌کنند. این عامل به‌عنوان عامل، ششم؛ یعنی عاملی که کم‌ترین بخش از واریانس کل را تبیین می‌کند، تشخیص داده شد. براین اساس، می‌توان استنباط کرد که در جامعه مورد بررسی (دانشجویان دانشگاه شیراز)، علی‌رغم اینکه دریافت فرد از ارزیابی دیگران نسبت به دین‌داران در تعیین عزت نفس دینی آنها اهمیت دارد، اما اهمیت آن بسیار کمتر از عوامل دیگر است که می‌تواند بیانگر رشدیافتگی و استقلال هویت دانشجویان باشد. اهمیت نگاه دیگران برای افراد مختلف، می‌تواند متفاوت باشد. برای مثال، دوره نوجوانی اهمیت نگاه همسالان و در کودکی اهمیت نگاه بزرگترها بیشتر است. همچنین، اهمیت نگاه دیگران برای گروه‌هایی غیر از دانشجویان هم می‌تواند متفاوت باشد. لزوم در نظر گرفتن این نکته در پژوهش‌های آتی، در این زمینه، ضروری است. از آنجاکه در تنظیم گویه‌های این مقیاس، تلاش شد تا در حد امکان از به‌کاربردن عناصر و نمادهای ویژه دین اسلام در محتوای گویه‌های پرهیز شود، پیش‌بینی می‌شود این مقیاس با حداقل تغییرات برای پیروان همه ادیان استفاده شود. با مراجعه به ادبیات پژوهشی موجود درباره دین‌داری و عزت نفس می‌توان پژوهش‌هایی را طرح‌ریزی کرد که پیشایندها و پیامدهای عزت نفس دینی را بررسی کنند و جایگاه آن را در زندگی دین‌داران روشن کنند.

پیوست

مقیاس عزت نفس دینی

هریک از جملات زیر چقدر در مورد شما صدق می‌کند؟ لطفاً احساس خود را با یکی از کلمات

(بسیار مخالفم، مخالفم، نظری ندارم، موافقم، بسیار موافقم) مشخص کنید.

ردیف	عبارت‌ها	بسیار مخالفم	مخالفم	نظری ندارم	موافقم	بسیار موافقم
۱	می‌توانم هنگام نماز خواندن با خداوند ارتباط معنوی خوبی برقرار کنم.					
۲	دیندار بودن، بر برداشتی که من از خودم دارم تأثیر کمی دارد.					

۳	نمی‌توانم حضور خداوند را در زندگی خود احساس کنم.
۴	وظایف دینی‌ام را به خوبی انجام نمی‌دهم.
۵	از اعتقادات دینی خود رضایت دارم.
۶	به‌خاطر اینکه عضوی از جامعهٔ دینداران هستم، افسوس می‌خورم.
۷	از اینکه زندگی من سرشار از تجربه‌های معنوی است احساس خوبی دارم.
۸	به‌خاطر احساسی که هنگام دعا خواندن تجربه می‌کنم بسیار خوشحال هستم.
۹	باورهای دینی خوب و صحیحی ندارم.
۱۰	دیگران فکر می‌کنند دین‌داران بی‌ارزش هستند.
۱۱	تجربه‌های معنوی دینی که تاکنون داشته‌ام بر زندگی من تأثیر مثبت داشته است.
۱۲	ارتباط با خدا احساس خوبی به من نمی‌دهد.
۱۳	ارزش‌های دینی خوبی را انتخاب کرده‌ام.
۱۴	به اندازه کافی به یاد خدا هستم.
۱۵	از اینکه عضوی از جامعهٔ دینداران هستم، خوشحالم.
۱۶	به باورها و ارزش‌های دینی خود افتخار نمی‌کنم.
۱۷	تجربه‌های معنوی من بسیار ارزشمند هستند.
۱۸	از اعمال و رفتار دینی خودم راضی هستم.
۱۹	بنده خوبی برای خداوند نیستم.
۲۰	معمولاً وقتی به خدا فکر می‌کنم احساس خوبی به من دست می‌دهد.
۲۱	دیندار بودن، بخش مهمی از تصویری است که من از خودم دارم.
۲۲	باید اعتقادات دینی بهتری داشته باشم.
۲۳	کاش می‌توانستم هنگام نماز خواندن و دعا کردن احساس بهتری داشته باشم.
۲۴	وظایف دینی‌ام را به خوبی انجام می‌دهم.
۲۵	اعتقادات دینی نادرستی دارم.
۲۶	وقتی فکر می‌کنم که خدا شاهد زندگی و اعمال من است خوشحال می‌شوم.
۲۷	دین‌داران افراد ارزشمندی نیستند.
۲۸	بیشتر مردم دین‌داران را بی‌فایده‌تر از دیگر افراد می‌دانند.
۲۹	در زندگی، احساس‌های معنوی خوبی را تجربه می‌کنم.
۳۰	برخی از اعمال دینی، بی‌فایده و بیهوده هستند.

۳۱	نگرش مثبتی نسبت به اعتقادات و ارزش‌های دینی خود دارم.
۳۲	دیندار بودن، در احساس من نسبت به اینکه چطور انسانی هستم نقش ندارد.
۳۳	در مواقعی که نمی‌دائم وظیفه دینی من چیست، ناراحت می‌شوم.
۳۴	وقتی خدا را در زندگی احساس می‌کنم، فکر می‌کنم که او از من ناراضی است.
۳۵	از دعا کردن و نماز خواندن لذت می‌برم.
۳۶	یاد خدا برای من آرامش‌بخش است.
۳۷	از نظر دیگران، دین‌داران انسان‌های خوبی هستند.
۳۸	احساسی را که هنگام ارتباط با خدا (دعا، نیایش و نماز) به من دست می‌دهد دوست دارم.
۳۹	به اعمال دینی خود افتخار نمی‌کنم.
۴۰	اعتقادات دینی خود را به طور کامل باور دارم و پذیرفته‌ام.
۴۱	به خاطر داشتن برخی از باورهای دینی خجالت می‌کشم.
۴۲	وظایف دینی ام را بهتر از دیگران انجام می‌دهم.
۴۳	باورهای دینی موجب می‌شود که احساس کنم ارزشمند هستم.
۴۴	عمل به وظایف دینی باعث شده زندگی بهتری داشته باشم.
۴۵	خداوند من را دوست دارد.
۴۶	نسبت به دین‌داران احساس خوبی دارم.
۴۷	دین عامل نجات‌بخش انسان‌هاست.
۴۸	باید در اعتقادات و باورهای دینی‌ام تجدیدنظر کنم.
۴۹	نسبت به دیگران زندگی معنوی تری دارم.
۵۰	احساس می‌کنم خدا من را دوست ندارد.
۵۱	رعایت احکام شرعی باعث می‌شود احساس ارزشمند بودن داشته باشم.
۵۲	دیگران به دین‌داران احترام می‌گذارند.
۵۳	وقتی با خداوند صحبت می‌کنم احساس می‌کنم او به من توجهی ندارد.
۵۴	نگرش مثبتی نسبت به وظایفی که دین بر عهده من گذاشته دارم.
۵۵	خود را شایسته بهشت می‌دانم.
۵۶	دیندار بودن تأثیر مهمی بر احساس من از اینکه اکنون چه کسی هستم، دارد.
۵۷	دینداری من موجب شده که نسبت به دیگران زندگی معنوی تری داشته باشم.
۵۸	معنویت در زندگی من بسیار پایین است.

- پوپ، آلیس و دیگران، ۱۳۹۱، *افزایش احترام به خود در کودکان و نوجوانان*، ترجمه پریسا تجلی، تهران، رشد.
- خداپاری فرد، محمد و دیگران، ۱۳۹۱، *مقیاس‌های دین‌داری (مبانی نظری و روش‌شناسی به انضمام پرسشنامه‌های دین‌داری)*، تهران، آواری نور.
- سراج‌زاده، سیدحسین، ۱۳۷۸، «نگرش‌ها و رفتارهای دینی نوجوانان تهرانی و دلالت‌های آن برای نظریه سکولار شدن»، *نمایه پژوهش*، ش ۹، ص ۱۰۵-۱۱۸.
- سراج‌زاده، سیدحسین و فرشید رحیمی، ۱۳۹۲، «رابطه دینداری با معناداری زندگی در یک جمعیت دانشجویی»، *راهبرد فرهنگ*، ش ۲۴، ص ۷-۳۰.
- محمدی، نوراله، ۱۳۸۴، «بررسی مقدماتی اعتبار و قابلیت اعتماد مقیاس حرمت خود روزنبرگ»، *روانشناسان ایرانی*، ش ۲، ص ۳۱۳-۳۲۰.
- Aldridge, J. et al, 1992, "Factor analytical validation of a self- esteem subscale", *College Student Journal*, n. 26, p 345-352.
- Aldridge, J., & Clayton, G, 1990, "Sources of Self-esteem: Perceptions of education majors", *College Student Journal*, n. 24 (4), p 404-409.
- Collin, P. et al, 2016, "Multi-dimensional self-esteem and magnitude of change in the treatment of anorexia nervosa", *Psychiatry research*, n. 237, p 175-181.
- Cooper Smith, S., 1967, *The antecedents of self-esteem*, San Francisco, CA: Freeman.
- Dupper, D. R., & Forrest-Bank, S. S., 2016, "A qualitative study of coping with religious minority status in public schools", *Children and Youth Services Review*, N. 61, p. 261-270.
- Eissa, G. et al, 2017, "The Influence of Supervisor Undermining on Self-Esteem, Creativity, and Overall Job Performance: A Multiple Mediation Model", *Organization Management Journal*, N. 14(4), p. 185-197.
- Epstein, S., 1986, *Anxiety, arousal, and the self-concept*, in C.D. Spielberger & I.G. Sarason (eds.), *Stress and anxiety: Volume 10, A sourcebook of theory and research*, Washington DC: Hemisphere Publishing Corporation, p. 265-305.
- Epstein, S., 1980, *The self-concept: A review and the proposal of an integrated theory of personality*, in E. Staub (ed.), *Personality: Basic aspects and current research*, Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall, p. 81-132.
- Gebert, D. et al, 2014, "Expressing religious identities in the workplace: Analyzing a neglected diversity dimension", *Human relations*, N. 67(5), p. 543-563.
- Greenwald, A. G., & Breckler, S. J., 1986, *Motivational facets of the self*, *Handbook of motivation and cognition: Foundations of social behavior*, p. 145-164.
- Habrat, A., 2018, "A Review of Selected Empirical Research on Self-esteem", in *The Role of Self-Esteem in Foreign Language Learning and Teaching*, Cham, p. 47-75.
- Hemming, P. J., & Madge, N, 2012, "Researching children, youth and religion: Identity", *Complexity and agency. Childhood*, N. 19(1), p. 38-51.
- Hill, P. C., & Hood, R. W, 1999, *Measures of religiosity*, Birmingham, AL: Religious Education Press.
- Hosogi, M. et al, 2012, "Importance and usefulness of evaluating self-esteem in children", *BioPsychoSocial medicine*, N. 6(1), p. 1-6.
- James, W, 1890, *The Principles of Psychology*, New York, Henry Holt and Company.
- Jordan C.H, 2018, *Rosenberg Self-esteem Scale*, in Zeigler-Hill V., Shackelford T, (eds) *Encyclopedia of Personality and Individual Differences*, Springer, Cham.

- Lawrence, D, 2006, *Enhancing Self-Esteem in the Classroom*, Chapter Title: "Assessing Self-Esteem", SAGE Publications Ltd. p. 53-67.
- Leary, M. R, & Tangney, J. P, 2011, *Handbook of self and identity*, Guilford Press.
- Luhtanen, R, & Crocker, J, 1992, "A Collective Self-Esteem Scale: Self-Evaluation of One's Social Identity", *Society for Personality and Social Psychology*, Inc. PSPB, V. 18 (3), p. 302-318.
- Nguyen, A. W, 2017, "Mosque-based social support and collective and personal self-esteem among young Muslim American adults", *Race and Social Problems*, N. 9(2), p. 95-101.
- O'Brien, Edward. Joseph, 1980, *The Self-Report Inventory: Development and validation of a multi-dimensional measure of the self-concept and sources of self-esteem, doctoral dissertation*, University of Massachusetts.
- Oyserman, D, & Markus, H. R, 1998, *Self as social representation*, in U. Flick (Ed.), the psychology of the social, New York: Cambridge University Press.
- Rentzsch, K. et al, 2016, "The structure of multidimensional self-esteem across age and gender", *Personality and Individual Differences*, N. 88, p. 139-147.
- Rosenberg, M, 1965, *Society and the adolescent self-image*, Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Schieman, S. et al, 2017, "Love Thy Self? How Belief in a Supportive God Shapes Self-Esteem", *Review of Religious Research*, N. 59(3), p. 293-318.
- Sheehan, E, 2007, *How to Improve Your Self Esteem: Take Control of Your Life and Realise Your Full Potential*, Collins & Brown.
- Sowislo, J. F, & Orth, U, 2013, "Does low self-esteem predict depression and anxiety? A meta-analysis of longitudinal studies", *Psychological bulletin*, N. 139(1), p. 213_219.
- Tajfel, H, & Turner, J. C, 1986, *The social identity theory of intergroup behavior*, in S. Worchel & W. Austin (eds.), Psychology of intergroup relations (2nd ed., pp. 7-24), Chicago, Nelson-Hall.
- Verkuyten, M, 2007, "Religious group identification and inter-religious relations: A study among Turkish-Dutch Muslims", *Group Processes & Intergroup Relations*, N. 10(3), p. 341-357.